

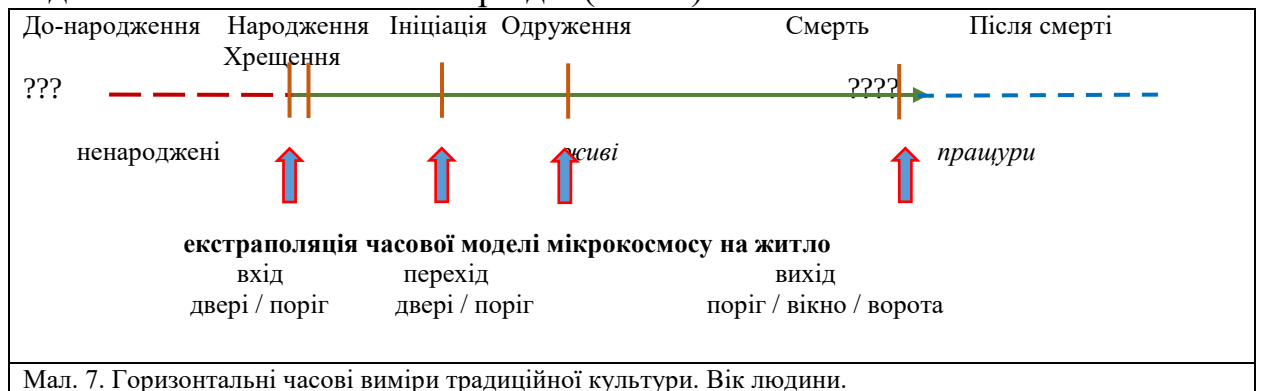

Смислові коди традиційної культури

2.1. Обрядова синхронія.

Народження. Покарання чоловіка. Відтинання пуповини

Крім діяхронних зв'язків актуальними видаються також горизонтальні хронологічні виміри, які є частиною загальних часових ритмів. Часова синхронія обмежується тривалістю життя людини – «віком». Відповідними термінами (минуле ↔ до-вічне і майбутнє ↔ вічне) окреслюють час, що не втискається у межі життєвого циклу (віку). Однак життя людини традиційної чітко регламентоване, оскільки складається з часових проміжків (народження, хрещення, одруження), які складають основні етапи життя і розмежовуються за допомогою лімінальних періодів (мал. 7).

Мал. 7. Горизонтальні часові виміри традиційної культури. Вік людини.

Час до народження у міфології докладно не описано. Відомими є лише заборони, які регламентували фізіологію і психіку вагітної. Крім зрозумілих заборон, пов'язаних з надмірним фізичним навантаженням, цікавими виглядають табу міфологічного характеру. Наприклад, вагітній заборонялося бути присутньою на похоронах, уникаючи у такий спосіб очевидного протиріччя між протиставними станами народження й умирання. Заборонялося також плювати у вогонь (порушення опозиції «вода-вогонь», «чисте-нечисте»), що є рудиментом давніх обрядів його вшанування, а також спілкуватися з потворними, нездоровими і невротичними людьми тощо.

Докладнішими є описи народження, яке отримало обрядову назву «першого переходу», коли душа людини з'являється на «цей» світ, начебто заходить у відчинені двері (родові шляхи). На відміну від поховальних обрядів, тут присутній номінатив «цей», який протиставляється *locus mortis*¹ у поховальних обрядах. Відповідна особливість пояснюється тим, що до народження душа дитини перебуває у специфічному місці, яке нагадує міфологічне *fons vitae aeternae*². У зв'язку з тим, що душа втілюється у встановлений долею / Богом час, процес народження є чітко регламентованим, оскільки правильний початок передбачає правильне розгортання подій у

¹ Лат. «місце смерті».

² Лат. «джерело вічного життя».

майбутньому. Аналогічний принцип закладено в інших обрядах – календарних і родинних. Наприклад, у радянському святі Нового року закуповувалося багато алкогольних напоїв, приготівлялося багато нестандартних страв, які не вживалися у буденності, оскільки – перший день має бути ситим і п'яним, що було мрією пересічної радянської людини³.

Під час пологів намагалися звільнити родові канали шляхом відкривання усього, що могло бути закритим (дверей, засувок, заслінок, воріт тощо), розв'язували вузли, розмикалися замки. Логіка таких дій зрозуміла процес зав'язування (нитки чи стебла) провокує інші зав'язування й асоціювалося з припиненням розвитку, звідси негативна семантика закруток на полях (мал. 8). Аналогічним чином могли робити зав'язки на одвірках, причілках, дверних ручках (місць, яких торкалася рука людини) одязі або наузів⁴. Магія закривання-зав'язування стимулювала дотичні процеси, які припиняли природний рух і розвиток, тому могли зашкодити своєчасному народженню немовляти.

В українській народній культурі існував звичай покарання чоловіка за родові болі дружини. Коли пологи були важкими і тривалими чоловіка кололи голками, щипали або символічно били, оскільки він мав розділити родові потуги дружини. У сучасності чоловік може бути присутнім на партнерських пологах, що почасти нагадує знакові народні покарання. При цьому він може відчувати емоційний стрес, тривогу та страх, що іноді проявляється через симпатичні або невропатичні болі. На думку фахівців, чоловік у такому стані відчуває біль, еквівалентний таким станам, як перекрут яєчка, запалення трійчастого нерву чи попереку. Показовим є випадок у Китаї. Дружина вирішила бити струмом нареченого після порад своїх родичів, де електроди імітували родові перейми. Вони вважали, що йому варто пройти цей досвід перед одруженням. Жінка поступово збільшувала інтенсивність імпульсів, поки її наречений не почав кричати від болю. Після нього почалися сильні напади нудоти та гострий різь у животі. Через тиждень чоловіка

Мал. 8. В. Максимов. «Закрутенъ жита», 1903 р. Фото з відкритих джерел.

госпіталізували – лікарі діагностували некроз тонкого кишківника. Дізнавшись про це, мати постраждалого скасувала весілля [10].

Народження живого і здорового малюка засвідчує його крик, який дублюється на рівні соціуму. Зокрема, після народження дитини стріляли з рушниць, голосно співали, грали на

³ Мрія бути ситим є рефлексією на голодомори, а стан сп'яніння реалізує ілюзію щастя.

⁴ Науз < ц-сл. нажзь – «амулет; чарівництво» спеціально виготовлений магічний артефакт (потвор) у вигляді певним чином закрученого вузла. Вважалися засобом магічної порчі або захисту від уразу, зурочення і прозору [9, с. 53-59].

музичних інструментах, трембітали тощо. У народі такі обрядові дії називають приливками.

Першою дією після народження є відтинання пуповини. Хлопцю це робили на сокирі, щоб був хорошим майстром, а дівчині на гребні, який асоціювався не лише з ткацтвом, але й слугував магічним засобом, за допомогою якого дівчина отримувала магічну владу над силами природи (розчісування рослинного волокна передбачає упорядкування первинного хаосу) і майбутнім чоловіком (розпущене і розчесане волосся презентує жіночу сексуальність). Інакше кажучи, гребінь є засобом магічного розв'язування, оскільки вирівнює скуйовджене волосся, переводячи його в розряд «культури» (правильно заплетену колосок-косу). Сприйняття гребня як знаку культури пояснює, чому на хрещенні дівчинку хрещеному батьку передавали через гребінь; під час ворожіння майбутні наречені клали під подушку гребінь, вірячи, що суджений уві сні мав прийти чесати дівчині волосся. Гребінь дарували нареченій на весілля; перед шлюбною ніччю здійснювали обряд розплітання коси⁵. У зв'язку з цим вважалося, що відьми при розчісуванні волосся ворожили і насилали порчу⁶. Таким чином, відбувається моделювання не лише господарських навичок, але стверджується категорія «жіночого» через культурного посередника – гребінь, що передбачає наявність міцного, довгого і здорового волосся, як знаку сексуальності і родючості.

Далі буде.

1. Андрейчук Н. Застосування терміна код в антропологічній лінгвістиці. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2009. № 648. С. 113–117.
2. Приступенко Т. О. Культурний код: поняття та тенденції сьогодення. SCIENTIFIC COLLECTION «INTERCONF». № 99. С. 404-409.
3. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) О. О. Рафальський (керівник авторського колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (науковий редактор). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 2. 536 с.
4. Вербер Бернар Імперія ангелів / Пер. з франц Зої Борисюк. Львів. Видавництво «Тerra Incognita». 2024. 344 с. URL : <https://uabooks.co.ua/ebook/imperiya-angeliv/> (дата доступу 04.11.2025).
5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. Москва : Прогресс, 1986-1987. Т. 3 (Муза – Сят). 1987. 832 с.
6. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов / М. М. Маковский. М. : Гуманитарный издательский дом «Владос», 1996. 416 с., илл.

⁵ Аналогія: розпущена коса – розпущена поведінка.

⁶ Констатація любовної магії жінки, яка зваблює чоловіка.

7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. С. 541-543. URL : http://ukrlit.org/sloynyk/zhaivoronok_znaky_ukrainskoi_etnokultury (дата доступу 04.11.2025).
8. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 9. С. 222. URL : http://ukrlit.org/sloynyk/sloynyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата доступу 04.11.2025).
9. Валенцова М. М. Узел в традиционной культуре славян. *Славяноведение*. 2011. № 6. С. 53-59. URL : https://www.academia.edu/8909654/%D0%A3%D0%B7%D0%B5%D0%BB_%D0%B2_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B9_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B5_%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%8F%D0%BD (дата доступу 04.11.2025).
10. У Китаї жінка три години біла струмом нареченого, щоб він відчув біль, схожий на пологи. URL : <https://bukvy.org/u-kytavi-zhinka-try-godyny-byla.../> (дата доступу 06.11.2025).
11. James Mellart. Çatal Hüyük: A Neolithic Town of Anatolia. New York : McGraw-Hill Book Company, 1967. URL : <https://www.scribd.com/document/781191016/james-mellaart-Catal-huyuk-a-neolithic-town-in-anatolia-1967-mcgraw-hill-compressed> (дата доступу 06.11.2025).
12. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології. Вид. 2-е, випр. й допов. Київ : Орфей, 2002. 456 с. URL : https://chtyvo.org.ua/authors/Talanchuk_Olena/100_naividomishykh_obraziv_ukrainskoi_mifologii/ (дата доступу 06.11.2025).
13. Трубачев О. Этимология. Принципы реконструкции и методика исслед. М. : «Наука» 1965, 394 с. URL : https://books.google.com.ua/books/about/%D0%AD%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F.html?id=62QJ0AEACAAJ&redir_esc=y (дата доступу 06.11.2025).
14. Потеряти. *Словарь української мови* : в 4 т. / за ред. Бориса Грінченка. Київ : Київская старина, 1907-1909. URL : <https://hrinchenko.com/> (дата доступу 07.11.2025).
15. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1989. Т. 4. Н-П / укл.: Р. В. Болдирев та ін. ; ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Складенко. 656 с.
16. Дара Корній. Потерча. *Чарівні істоти українського міфу. Духи природи*. Харків : Віват, 2024. С. 98-102. URL : https://chtyvo.org.ua/authors/Kornii_Dara/Charivni_istoty_ukrainskoho_mifu/ (дата доступу 07.11.2025).
17. Темченко А. І. Уявлення українців про тілесну душу (на матеріалах замовлянь «від уроків»). *Берегиня*. 2004. № 1. С. 38-44.
18. Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані Я. П. Новицьким, П. С. Єфименком, В. П. Милорадовичем). *Українські чари* / упор. О. М. Таланчук. Київ : Либідь. 1992. С. 32-95.
19. Темченко, А. (2021) Міфосемантика і міфосюжетика народної картини «Козак з дівчиною біля криниці». *Матеріали до української етнології*, 20 (23), С. 118–125.
20. Темченко А. Семантика тілесного низу в міфологічних уявленнях українців. *Україна в етнокультурному вимірі століть. Випуск 5. Міфи і символіка в етнокультурі українців* / Зб. наук. праць: посібник для викладачів, вчителів, студентів й учнів вузів і шкіл. Відповід. ред. П.М. Чернега. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 82-90.

21. Танцюра Гнат. Весілля в селі Зятківцях / Упоряд., ред. М. К. Дмитренко, Л. О. Сфремова. Київ : Ред. часопису «Народознавство», 1998. 404 с.
22. Курочкін О. В. Архаїчний весільний танець-гра «журавель» («бусел»). *Наукові записки*. Том 20-21. Теорія та історія культури. С. 71-75. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4717c577-6222-409b-8ede-fbb7fae8af7b/content> (дата доступу 08.11.2025).
23. Етнографічні записи Якова Демченка 1857-1858 р. *Україна*. 1930. Книга 1. С. 89-129.
24. Темченко, А. (2021) Міфосемантика і міфосюжетика народної картини «Козак з дівчиною біля криниці». *Матеріали до української етнології*, 20 (23), С. 118–125.
25. Українські сороміцькі пісні / Упоряд., передм., прим. М. М. Красікова. URL : <https://proridne.com/content/%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%20%D1%81%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96%20%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BD%D1%96/> (дата доступу 08.11.2025).
26. Темченко А. Міфопоетична і міфоеротична семантика казки «Лисичка і Журавель». *Народознавчі зошити*. 2025. № 2 (182). С. 466-481.
27. Праці митрополита Іларіона (Огієнка). Вдача й суспільне життя наших предків. URL : <http://hram.in.ua/biblioteka/pratsi-mytr-ilariona-ohienka/54-book54/211-title470> (дата доступу 08.11.2025).
28. Рябий М. Пісні, весілля, купальські пісні, вірування, легенди, землеробство. 1928-1931 рр. Рукописні фонди ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 1-5. 425. 66 арк.
29. Попович М. В. Мировоззрение древних славян. Київ: Наукова думка, 1985. 167 с. URL : https://imwerden.de/pdf/popovich_mirovozzrenie_drevnikh_slavyan_1985_text.pdf (дата доступу 22.11.2025).
30. Найвідоміші скіфські кургани України. Культурно-історичний портал «Спадщина предків». URL : <https://spadok.org.ua/skify/skifski-kurgany-piramidy-stepu> (дата доступу 22.11.2025).
31. Святилище-обсерваторія. URL : <https://www.hortica.zp.ua/ru/guide/north/85-sv3> (дата доступу 23.11.2025).
32. У Черкасах шукають спогади про невідомий німецький цвинтар. URL : <https://www.vikka.ua/novini/u-cherkasax-shukayut-spogadi-pro-nevidomij-nimeckij-cvintar/> (дата доступу 22.11.2025).
33. Таємниці старих кладовищ Черкас. URL : <https://procherk.info/tabloid/99-cherkassy-news/47252-taemnitsi-starih-kladovisch-cherkas> (дата доступу 23.11.2025).
34. Хрести старовинного кладовища омивають води Дністра. URL : https://vlasno.info/spetsproekti/2/tourism/item/23761-khresty-starovynnoho-kladovyshcha-omyv#google_vignette (дата доступу 23.11.2025).